

Демографски преглед

Београд

Година VII

Број 25/2007

СРБИЈА СРЕДИНОМ 21. ВЕКА – МАЛОБРОЈНИЈА И ОСТАРЕЛА?

Људи су одувек желели да имају способност предвиђања и прогнозирања будућности. Развојем друштва, уједно су се развијали и елементи на основу којих је било могуће да се све већом вероватноћом предвиђа или барем прогнозира будућност. У том домену, демографији припада значајна улога, не само због важности сагледавања могућих праваца будућег развоја становништва, већ и због чињенице да је у томе она успешнија од низа других друштвених наука. Почети озбиљнијег научног приступа изради демографских пројекција везују се за крај 17. века. Под *демографским пројекцијама* се подразумева моделирање будућности становништва на бази претпоставки, које у време израде пројекција могу, али и не морају да изгледају вероватне. *Демографске хипотезе* представљају комбинацију хипотеза за коју се сматра да ће највише одговорати будућим демографским променама.

Израда пројекција становништва представља једну од основних активности демографа, пре свега у специјализованим националним и међународним агенцијама. Њихова примена је широка, а најраспрострањенија је у планерским активностима. Резултати пројекција се користе и приликом конципирања и доношења конкретних мера популационе политике. Није занемарљива ни њихова мобилизаторска улога, посебно у случајевима када би настављање демографских трендова изазвало драматичне последице по бројност, структуре или дистрибуцију становништва.

МЕТОДОЛОГИЈА И ПОЛАЗНЕ ХИПОТЕЗЕ

Пројекције становништва Србије (без Косова и Метохије),¹ анализирани у овом прилогу, су засноване на претпоставкама о кретању морталитета, фертилитета и миграција у периоду 2002-2052.² Приликом израде пројекција је примењен кохорт-компонентни метод, што значи да су постављене хипотезе о могућим будућим трендовима фертилитета (по старости жена), смртности (по старости и полу) као и обима миграционог салда и његовој дистрибуцији по старости и полу.

Пројекције су рађене у шест варијанти: ниска, средња, висока, затим варијанте константног фертилитета, константног морталитета и нултог миграционог салда.³ Прве четири имају исту комбинацију хипотеза о морталитету и миграцијама, а међусобно се разликују по усвојеној варијанти о фертилитету. Код пете варијанте је претпостављен константан морталитет, док су хипотезе о фертилитету и миграцијама као код тзв. средње варијанте. Шеста варијанта се у односу на средњу варијанту разликује једино у погледу хипотезе о миграцијама – претпостављен је

нулти миграциони салдо. Хипотезе су постављане за централну Србију и Војводину (декомпонован приступ), тако да пројекције за Србију представљају збир пројекција та два велика подручја.

Приликом постављања хипотеза о могућим будућим трендовима компоненти кретања становништва се настојало да оне буду, са садашњег аспекта, у реално остваривим границама. Ипак, основна намера аутора није била да прогнозира будуће правце развоја становништва Србије, већ да резултати пројекција укажу на последице остварења појединих комбинација претпоставки на будуће кретање укупног становништва, његове старосне структуре као и броја живорођених и умрлих. Анализирани пројекције представљају ревидиране пројекције становништва Србије рађене 2004. године у ЦДИ ИДН. Разлике су у хипотезама и минималне су, а углавном се односе на вредности показатеља популационе динамике за почетни петогодишњи период.⁴

Приликом израде пројекција становништва Србије нужно се мора водити рачуна да су у протеклих 10-15 година биле присутне ванредне прилике, и то не само са демографског, већ и политичког, економског и социјалног аспекта. Стога, приликом постављања хипотеза о могућим правцима будућег демографског развоја Србије, од највеће важности је да се правилно оцени суштина актуелних промена и утврди да ли се ради о краткорочном инциденту или почетку преокрета у дугорочним тенденцијама.

Хипотезе о фертилитету

Код *ниске варијанте* је претпостављено да ће бити настављена дугорочна тенденција лаганог пада фертилитета, тако што би до краја пројекционог периода (2047-2052) стопа укупног фертилитета (СУФ) достигла ниво од 1,30 детета по жени (табела 1).

Код преостале две варијанте променљивог фертилитета је усвојена хипотеза да ће у наредним деценијама доћи до преокрета у кретању плодности становништва, и да ће, после низа деценија стагнације и опадања, наступити лагано повећање броја деце по једној жени. Код *средње варијанте* „циљна” стопа укупног фертилитета износи 1,80, а била би достигнута у периоду 2047-2052.⁵

И код *високе варијанте* је претпостављено повећање нивоа фертилитета, али би оно било знатно интензивније него код средње варијанте. По тој варијанти „циљни” ниво фертилитета износи 2,20 детета по жени, што би било за око 6% изнад нивоа неопходног за замену генерација. Остварење високе варијанте делује прилично нереално, јер је на нашим просторима слична вредност

1 Сви подаци се односе на Републику Србију без Косова и Метохије.
2 Као база популација је коришћено процењено становништво 1. јануара 2002. године (међународне процене).
3 Називи варијанти су дати по угледу на најновије пројекције становништва света до 2050. године које су рађене у Уједињеним нацијама (United Nations, 2007). Те пројекције су урађене у укупно 11 варијанти.

4 За период 2002-2007. су, уместо процена, коришћени емпиријски подаци о нивоу фертилитета и морталитета.
5 СУФ од 1,8 детета по жени је на подручју централне Србије и Војводине била последњи пут забележена у другој половини 1980-их година. У Европи, тренутно, толики ниво фертилитета има већина скандинавских земаља, затим В. Британија и Холандија (Council of Europe, 2006).

СУФ-а последњи пут достигнута средином 1950-их, а тренутно све европске земље (чак и Албанија), имају фертилитет који је мањи од 2 детета по жени.

Табела 1. Хипотезе о вредностима стопе укупног фертилитета по варијантама и подручјима. Почетак, средина и крај пројекционог периода

Подручје	Варијанта хипотеза о фертилитету	Период		
		2002-2007	2027-2032	2047-2052
Центр. Србија	Низак	1,55	1,41	1,30
Војводина		1,46	1,30	1,30
Центр. Србија	Средњи	1,55	1,80	1,80
Војводина		1,46	1,70	1,80
Центр. Србија	Висок	1,55	2,20	2,20
Војводина		1,46	2,10	2,20
Центр. Србија	Константан	1,61	1,61	1,61
Војводина		1,49	1,49	1,49

Уједно, претпостављено је да ће се промене у старосном моделу фертилитета одвијати у смеру смањења удела рађања адолесценткиња и млађег женског фертилног становништва, тј. наставка, дуже време присутног процеса одлагања рађања.

Хипотезе о морталитету

Усвојене су две варијанте хипотеза о будућем кретању морталитета – константна и променљива. Код константне је претпостављено задржавање смртности по старости и полу на нивоу из периода 2001-2003. Код променљиве варијанте се пошло од претпоставке да ће доћи до смањења смртности по старости, а узета су у обзир најновија кретања очекиваног трајања живота у Србији, тенденције морталитета у бившим социјалистичким земљама, са знања о резерви за повећање животног века човека, али и очекивања о позитивним променама које се очекују у систему здравствене заштите. Претпостављено је и да ће се регионалне разлике у смртности становништва све више смањивати, као и разлике по полу.

Табела 2. Очекивано трајање живота при живорођењу по полу (варијанта „очекиваног” морталитета). Почетак, средина и крај пројекционог периода

Подручје	Пол	Период		
		2002-2007	2027-2032	2047-2052
Централна Србија	м.	70,9	74,9	78,8
	ж.	75,9	79,7	83,3
Војводина	м.	68,7	73,2	77,8
	ж.	74,8	78,9	82,9

„Циљна” дужина очекиваног трајања живота би била достигнута 2047-2052. и износила би око 78,5 година за мушкарце и око 83,0 године за жене (табела 2). Мада усвојене хипотезе о будућим трендовима морталитета неким могу да изгледају прилично оптимистичке, посебно ако се имају у виду кретања у последње три деценије 20. века, поређења са земљама које су највише одмакле у погледу снижења смртности (Јапан, Аустралија и неке европске земље) упућују да су такве претпоставке оствариве.

Хипотезе о миграцијама

И за будуће миграционе трендове су постављене две варијанте хипотеза. Варијантом „нултог миграционог салда” је претпостављен нулти миграциони салдо по старости и полу, и то током читавог пројекционог периода. У остале варијанте пројекција је укључена миграциона компонента, и то на бази претпоставки о „очекиваним” миграцијама.

Приликом постављања хипотеза о „очекиваним” миграцијама водило се рачуна да ће у прве две деценије 21. века правци, обим и структура миграција становништва Србије бити условљени смиривањем политичке ситуације по завршетку ванредних догађаја који су обележили последњу деценију 20. века, али и привредним опоравком земље и њеним бржим укључивањем у европске интеграционе токове.

По свему ванредне околности из претходне деценије најочигледније су се одразиле на огроман прилив избеглица и тзв. интерно расељених лица (ИРЛ) с Косова и Метохије (укупно око 700 хиљада лица). Приликом постављања хипотеза о миграцијама пошло се од основног става да ће се већина тих лица (две трећине) трајно настанити на територији „централне Србије и Војводине. Како су избеглице, по новом статистичком концепту, већ укључене у укупно становништво, претпостављено је да ће у периоду 2002-2007. и две трећине ИРЛ постати стални становници централне Србије и Војводине (укупно 134 хиљада лица).

За период 2007-2012. је претпостављена стабилизација политичких прилика и знатно побољшање економске ситуације што би резултирало враћањем миграција у „нормалне” мирнодопске токове. Просечан годишњи миграциони салдо би био приближан просечном годишњем миграционом салду у периоду 1981-1991 (табела 3).

Табела 3. Годишњи миграциони салдо (варијанта „очекиваних” миграција). Почетак, средина и крај пројекционог периода, 2002-2052.

Подручје	Период				
	2002-2007	2007-2012	2017-2022	2027-2032	2047-2052
Ц. Србија	25297	-4710	5688	10566	8768
Војводина	1645	-3185	2343	4656	3846

За следећи петогодишњи пројекциони потпериод (2012-2017), када би наша земља могла постати члан Европске уније, претпостављено је да се у Србији изједначи број одсељених из земље и број досељених (нулти миграциони салдо).

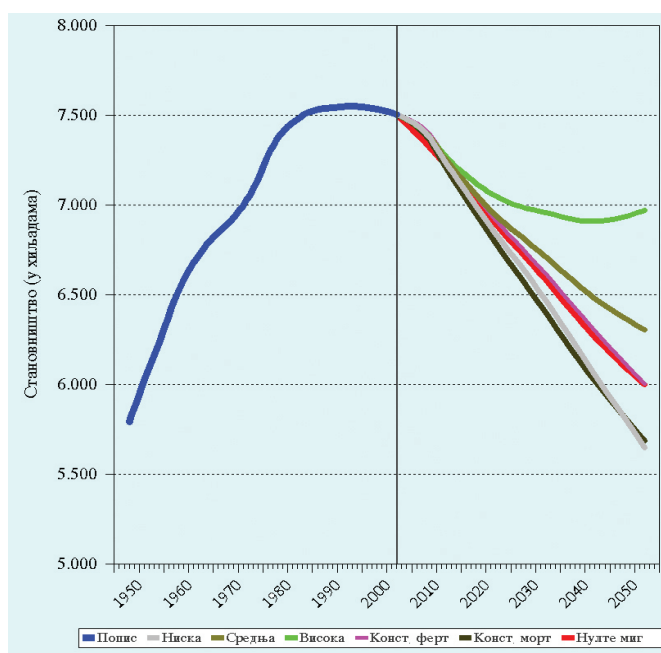
Имајући у виду неминовност наставка убрзаног старења становништва, затим његове демографске и економске последице, као и очекивања да ће у наредних десетак година бити остварен потпуни економски опоравак земље, прихваћен је став да ће почев од 2017. године Србија постати имиграционо подручје. За период 2017-2022, просечан годишњи миграциони салдо би на националном нивоу износио око 8.000 лица, што би представљало око 25% апсолутног (негативног) природног прираштаја који би био остварен према средњој варијанти пројекција (без миграција). Почев од 2022, па у наредне три деценије, миграциони салдо би износио 50% апсолутног природног прираштаја који би био остварен у случају реализације претпоставки средње варијанте (без миграција). Што се тиче имиграната, они би углавном били из земаља које не припадају региону југоисточне Европе, тј. пре свега из Азије и Африке.

ДЕМОГРАФСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ ОСТВАРЕЊА УСВОЈЕНИХ ХИПОТЕЗА

Стални пад становништва

Као најважнија одлика кретања пројигцираног становништва Србије у наредних пола века се може навести одвијање процеса депопулације. Наиме, према свакој од шест анализираних варијанти пројекција број становника Србије би 2052. године био мањи него 2002. године. До најмањег смањења становништва би дошло у случају остварења високе варијанте (за 35 хиљада лица).

Графикон 1. Кретање укупног становништва Србије 1948-2052. (пописи и пројекције по варијантама)

Табела 4. Укупно становништво Србије 2002, 2027. и 2052. године (по варијантама пројекција)

Варијанта пројекција	2002	2027	2052	Индекс раста 2052 (2002=100)
Ниска	7505929	6661244	5651221	75,3
Средња	7505929	6827239	6305444	84,0
Висока	7505929	6994201	6973335	92,9
Конст. фертил.	7505929	6767541	6004057	80,0
Конст. мортал.	7505929	6595954	5687221	75,8
Нултог мигр. салда	7505929	6737978	6001444	80,0

Напомена: Подаци се односе на 1. јануар.

Процес депопулације би био континуиран током читавог пројекционог периода уколико би се оствариле претпоставке на којима је базирано 5 од 6 варијанти пројекција. До заустављања депопулационих токова би дошло једино уколико би била реализована варијанта високог фертилитета, али тек у другој половини пројекционог периода. Највеће смањење становништва би било забележено уколико би била реализована ниска варијанта пројекција. Србија би, у том случају, у 2052. години имала 5.651 хиљада становника, тј. онолико колико је то подручје имало, већ сада далеке 1946. године. У односу на почетак 21. века (2002), број становника земље би се сма-

њио за четвртину или за готово 2 милиона лица. До тога би дошло, пре свега, због опадања фертилитета, док би претпостављене промене у морталитету, као и позитиван миграциони салдо, утицале на успоравање депопулационих тенденција.

Све већа разлика између броја умрлих и живорођених

Резултати пројекција за прву половину 21. века указују на широк дијапазон могућег кретања броја живорођених и умрлих. Општи је закључак да ће Србија и даље бити типично подручје негативног природног прираштаја. Наиме, уколико се период 2002-2052. посматра као целина, тада би према свим варијантама укупан број умрлих био већи од броја живорођених. Највећа разлика, на штету броја живорођених, би била у случају остварења ниске варијанте (укупан негативан природни прираштај од 2 милиона и 80 хиљада лица или 41,6 хиљада годишње). Најмањи негативан природни прираштај (-779 хиљада) би био остварен ако би била реализована висока варијанта. То значи да би једино под условом наглог пораста фертилитета, смањења смртности и позитивног миграционог салда број живорођених могао да надмаши број умрлих, али тек од 2047. године и то са врло ниским просечним годишњим стопама природног прираштаја (у просеку мање од 1 промила).

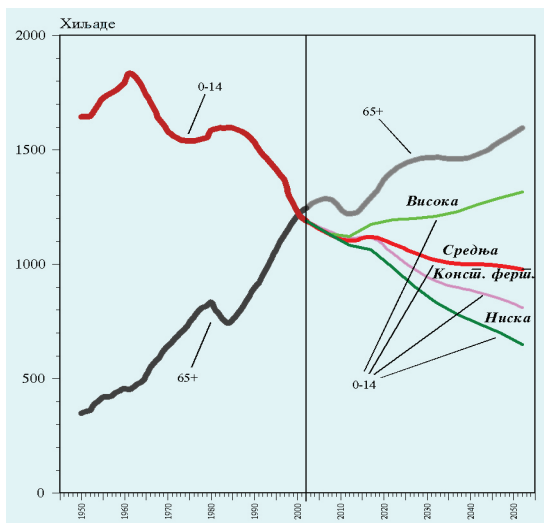
Земља старих

Одвијање процеса старења ће бити једна од најважнијих карактеристика демографског развоја Србије у првој половини 21. века. Према пројекцијама, неизвесност постоји једино у погледу брзине процеса старења. Наиме, ако се под демографским старењем подразумева само повећање удела старих у укупном становништву (ужа дефиниција), тада би оно било најинтензивније уколико би се остварила ниска варијанта, док би се оно најспорије одвијало при условима који су предвиђени варијантом константног морталитета.

У наредних пет деценија, број лица старијих од 65 година би се, по ниској варијанти, повећао за трећину (са 1.245 хиљада у 2002. на 1.598 хиљаде у 2052. години) или за по 7 хиљада лица годишње, тако да би на крају пројекционог периода више него сваки четврти становник Србије (28,3%) био старији од 65 година (у 2002. години то је био „тек“ сваки шести становник или 16,6%). Нарочито интензивно би било старење старих односно старење самог врха старосне пирамиде (графикон 2). Према истој варијанти, за пола века број старијих од 80 година би се готово утростручио (са 144 хиљаде на 408 хиљада), њихов удео у укупном старом становништву (65+) би се повећао са 11,5% на 25,5%. Уједно би било веће и учешће најстаријих у укупној популацији (повећање са 1,9% на 7,2%). Истовремено, број лица млађих од 15 година би се смањило за око 45% (са 1,2 милиона у 2002. на 650 хиљада у 2052. години) или за по 10,8 хиљада лица годишње, а њихов удео у укупном становништву би се смањило са 15,9% свео на 11,5%. Тако би у условима из ниске варијанте број старих био стално већи од броја младих, а крајем пројекционог периода он би био вишеструко већи. То указује на веома убрзано одвијање демографског старења и то, симултано, с врха и од базе старосне пирамиде. На интензитет пројигцираних промена старосног састава становништва веома илустративно упућује вишеструко повећање вредности индекса старења (однос старијих од 65 и младих до 15 година) и то са 1,05 (2002) на 2,46 (2052), као и медијална старост укупног становништва која би се повећала за више од 8 година (са 40,6 на 49,2 године).

Највећа разлика по варијантама у погледу пројигцираних промена старосне структуре становништва може се оче-

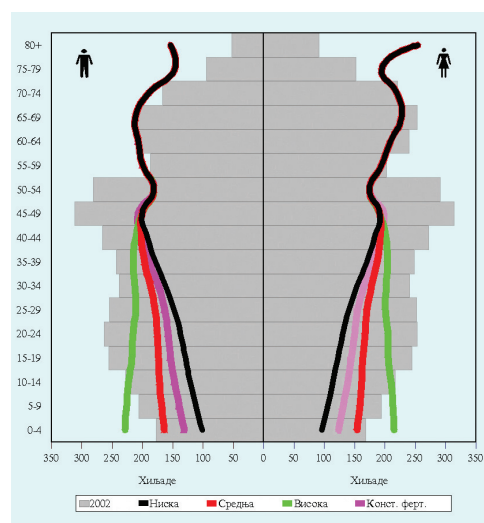
Графикон 2. Старосне пирамиде становништва Србије, 2002. (попис) и 2052. (по варијантима пројекција)

квивати код кретања удела младог становништва. Како се четири од шест варијанти пројекција међусобно разликују само у погледу хипотеза о фертилитету, разумљиво је што се најбоље може сагледати управо утицај ове компоненте кретања становништва на одвијање процеса старења. Међутим, како се ради о средњорочним пројекцијама (за 50 година), логично је да се тај утицај, пре свега, односи на старење од базе старосне пирамиде (смањење удела младих). Тај процес би се одвијао у случају реализације ниске варијанте, затим средње варијанте (и то не током читавог пројекционог периода), као и варијанте константног фертилитета. Остварење било које од те три варијанте би резултирало, не само опадањем удела у укупном становништву, већ и смањењем апсолутног броја лица млађих од 15 година. Тако би се на крају пројекционог периода број младих могао кретати у интервалу од 650 хиљада (ниска варијанта) до 978 хиљада (средња варијанта), што би у односу на 2002. годину представљало смањење од 45% до 18%. Међутим, у 2052. години би удео младих у укупном становништву био мањи него 2002. године само у случају остварења ниске и варијанте константног фертилитета. У случају да буде остварена средња варијанта, број младих би крајем пројекционог периода био за 212 хиљада мањи него 2002. године, али би због истог интензитета смањења укупног становништва њихово процентно учешће остало на истом нивоу (око 16%).

До повећања броја младих би дошло једино при релативно значајном повећању фертилитета какво је претпостављено високом варијантом. Тиме би уједно било остварено и повећање њиховог удела у укупном станов-

Графикон 3. Кретање броја младих и старих, 1950-2002. и пројигиране промене до 2052. (по варијантима пројекција)

ништву (са 15,9 % на 18,9 %) што би узроковало демографско подмлађивање Србије од базе старосне пирамиде. Међутим, остварење осталих претпоставки на којима се базира ова варијанта, а посебно реализација претпостављеног смањења смртности би довело до истовременог, још интензивнијег, повећања удела старих односно до одвијања процеса старења с врха старосне пирамиде.

Има ли излаза?

Актуелна старосна структура, дубоко укоренење ниске репродуктивне норме становништва, старосни модел морталитета, и друштвено-економске прилике које подстицајно делују на иселовање из земље су чиниоци који ће одлучујуће деловати на демографски развитак Србије у наредних пола века. Резултати анализираних пројекција становништва указују да је у догледно време тешко очекивати побољшање демографске ситуације која ће бити обележена смањењем становништва и његовим врло интензивним старењем.

Ипак, успешно спровођење мера за подстицај рађања, убрзање економске транзиције и предузимање дугорочних секторских политика могу успорити неповољне трендове у будућности што би, евентуално, до средине 21. века створило услове за постепени демографски опоравак земље. Уједно, успешне реформе би могле да ублаже тешке економске последице старења становништва које се протежу од тржишта рада, пензионе политике, преко здравствене заштите до штедне и тржишта капитала (Chawla et al., 2007)

Мр Горан Пенев

ЛИТЕРАТУРА

Council of Europe (2006). *Recent demographic developments in Europe, 2005*. (Strasbourg: Council of Europe Publishing).

CHAWLA, M. et al. (2007). *From Red to Gray. The „Third Transition” of Aging Populations in Eastern Europe and the Former Soviet Union* (Washington D.C.: The World Bank).

PARANT, A., G. PENEV (2007) „Les migrations dans les projections de population de la Serbie”. *Les migrations internationales: Observation, analyse et perspectives, Colloque international de Budapest*

(Hongrie, 20-24 septembre 2004), Numéro 12 (Paris: AIDELF - Preses Universitaires de France), 659-670.

ПЕНЕВ, Г. (2004). „Пројекције становништва Србије 2002-2052”, у Б. Мијатовић, Ј. Бајец (ур.) *Унапређење социо-економској положаја старих у Србији* (Београд: Економски институт).

United Nations (2007). *World Population Prospects. The 2006 Revision* (New York: United Nations. Population Division. Department of Economic and Social Affairs).